

Słownik filozoficzny. Arystoteles – pierwsza przyczyna i nieporuszony poruszyciel

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Audiobook](#)
- [Sprawdź się](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Bibliografia:

- Arystoteles, *Metafizyka*, tłum. K. Leśniak, Warszawa 1983.
- Arystoteles, *Metafizyka*, ks. IV, Warszawa 1983.

- *Czym jest ruch przestrzenny?*, [w:] Ziemiański Stanisław, *Rozmaitości filozoficzne*, 2010.
- Kołakowski Leszek, *Jeśli Boga nie ma*, Kraków 1988.

Słownik filozoficzny. Arystoteles – pierwsza przyczyna i nieporuszony poruszyciel

Rękopis pergaminowy zawierający prace Arystotelesa i komentarze do nich. W jego skład wchodzi m.in. *De natura loci*.

Źródło: Albert Magnus, 1300 r., domena publiczna.

W naturze człowieka leży rozpatrywanie zjawisk i zdarzeń w kategoriach związków przyczynowych. Oznacza to, że postrzegamy różne elementy wydarzeń jako części łańcucha, gdzie elementy te mogą być skutkiem lub przyczyną jakiegoś zjawiska. Arystoteles poszukiwał bytu, który byłby tylko przyczyną. Pierwsza przyczyna była i jest tematem wielu dyskusji i sporów filozoficznych.

Twoje cele

- Poznasz Arystotelesowską koncepcję pierwszej przyczyny i nieruchomego poruszyciela.
- Zrozumiesz, na czym polega dowód kosmologiczny Arystotelesa i przeprowadzisz krytykę tego dowodu.
- Przeanalizujesz Arystotelesowską koncepcję Boga.

Przeczytaj

Pierwsza przyczyna i nieruchomy poruszyciel

Arystoteles chciał badać przede wszystkim te rzeczy i zjawiska, które dostępne były dla ludzkich zmysłów i współpracującego z nimi rozumu, czyli dla poznania empirycznego. Dlatego też odrzucił Platowski dualizm idei i rzeczy, wprowadził natomiast inny – obecny w tzw. **substancji**, czyli każdym samoistnym bycie (konkretnej rzeczy) – **dualizm materii i formy**.

Spójrz na tancerzy. Przyjęli określoną figurę taneczną. Ich postaci składają się z ciała, które przyjmują określone pozy.

Źródło: domena publiczna.

Oba te składniki występują w substancji jako zespolone i tworzą jedną całość, np. posąg składa się z marmuru (**materii**) i określonego kształtu (**forma**). Materia (*hyle*) określa to, co nieuformowane – filozof powiadał, że jest ona nieokreślonym podłożem zjawisk. Forma zaś (*eidos, morphe*) określa wszystko to, co sprawia, że byt jest tym, czym jest – dzięki niej możliwe staje się odróżnienie rzeczy między sobą. Dlatego też forma odgrywa ważniejszą rolę w poznaniu niż materia, jest tym, co najważniejsze w substancji, stanowi **istotę** rzeczy. Materia, jako coś nieokreślonego, jest jedynie możliwością, **potencją** (*dynamis*) bytu, który urzeczywistnia się, uaktualnia poprzez formę. Formą jest również energia (*energeia*), dzięki której urzeczywistniają się możliwości zawarte w materii. Dzięki tym pojęciom możliwe stało się opisanie zjawiska ruchu, przekształcania (*kinesis*). Wszelki ruch i zmiany są niczym

innym jak aktualizowaniem się danych tkwiących potencjalnie w materii. Ten proces kształtowania materii jako potencji przez formę jest, zdaniem Arystotelesa, celowy i nosi nazwę **entelechii**. Poznanie wobec tego sprowadzało się do odkrycia **przyczyny**, dzięki której jakaś rzecz istnieje. A zatem każdy rozwój dokonuje się ze względu na jakiś cel i polega na przechodzeniu od tego, co możliwe, ku temu, co rzeczywiste.

W przeciwieństwie do Platona, Arystoteles uważał, że cel tkwi w samej rzeczy, a nie poza nią. Można wyróżnić cztery przyczyny wyjaśniające taki rozwój:

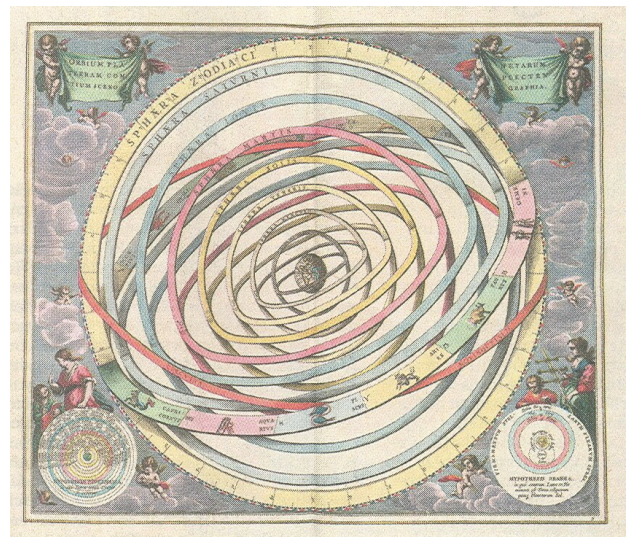
przyczyna formalna
gdy określamy przedmiot, odwołując się do jego formy (np. dom powstaje na podstawie projektu)
przyczyna materialna
gdy bierzemy pod uwagę materię (w przypadku domu - cegły, kamienie i zaprawę)
przyczyna celowa
gdy interesuje nas cel (dom służy do tego, by w nim mieszkać)
przyczyna sprawcza
gdy odwołujemy się do tego, co jest bezpośrednim sprawcą rozwoju (dom budują murarze)

Zagadnienia kosmologiczne

Pierwsza przyczyna i nieporuszony poruszyciel świata

Jak w **metafizyce**, tak też w kosmologii każde zjawisko i zdarzenie ma swoją przyczynę i swój cel. Świat znajduje się w ciągłym ruchu, a każdy ruch ma swoją przyczynę – łączenie się materii i formy. Musi jednakże istnieć gdzieś na samym początku tego łańcucha jakaś pierwsza przyczyna, która nie byłaby połączeniem materii i formy, a więc trwałaby w stanie idealnego bezruchu. Byłaby samą czystą formą.

U Arystotelesa pierwszą przyczyną i nieruchomym poruszycielem (oraz czystą formą) jest Bóg. Zajmuje się wyłącznie

kontemplacją samego siebie, a zatem nie może być twórcą świata, w przeciwieństwie do demiurga Platona. Co więcej – świat nie został wprawiony w ruch wskutek jakiegoś działania Boga. Działanie oznaczałoby przecież ruch. To świat składający się z pierwszej materii, powodowany czymś w rodzaju miłosnego pragnienia, ukierunkowanego na czystą formę, ulega poruszeniu. A zatem Bóg jest celem świata. A co jest początkiem świata? Nic – istnieje wiecznie. W ten sposób Arystoteles stworzył koncepcję dualizmu Boga i świata, w której kosmologia współistnieje z teologią. Tak ukształtowany obraz świata utrwalił się w nauce europejskiej na długie stulecia, a autorytet Arystotelesa zahamował rozwój fizyki i astronomii aż do czasów Kopernika, Galileusza i Keplera.

Poglądy Arystotelesa na budowę wszechświata wynikają bezpośrednio z jego metafizyki. Świat ma budowę zhierarchizowaną, składa się ze sfer – od najniżej położonego poziomu czystej materii aż do najwyżej usytuowanego poziomu czystej formy. Była to kosmologia geocentryczna – w samym centrum kulistego, wiecznie wirującego wszechświata znajdowała się nieruchoma ziemia, wokół niej pozostałe trzy żywioły w kolejności: woda, powietrze i ogień. W tej sferze panowało prawo zmienności, nietrwałości i przypadkowości, wszystko było przemijające i niedoskonałe. Od księżyca zaczynało się górne niebo: słońce, następnie planety poruszające się po zmiennych orbitach, gwiazdy stałe, czyli zewnętrzny okrąg świata wypełniony wiecznym i niezmiennym eterem, materią doskonalszą od czterech żywiołów, będącą równocześnie budulcem ciał niebieskich.

Źródło: Andreas Cellarius, Wikimedia Commons.

Nieruchomy poruszyciel – Bóg Arystotelesa

Arystoteles jako pierwszy stworzył dowód na istnienie Boga, a jego rozumowanie opierało się na wnioskach wyciągniętych z obserwacji ruchu. Filozof uznał, iż ruch jest wieczny i niezniszczalny, zaś zjawisko ruchu musi mieć ostateczną przyczynę w czymś, co jest nieruchome. Rozumowanie Arystotelesa, które dowodzi istnienia niezmiennego, nieporuszonego Boga na podstawie obserwacji zmiennego, będącego w nieustannym ruchu świata, nazwano dowodem kosmologicznym.

Ważne!

Każda rzecz, która się porusza, jest wprawiana w ruch przez coś innego, co z kolei też ma swego poruszcyciela. Prawidłowość ta powtarza się, jednak łańcuch poruszcycieli nie może postępować w nieskończoność. Musi istnieć coś, co stanowi początek wszelkiego ruchu, a co samo nie jest już przez nic poruszane i pozostaje nieruchome. Uznał, że tą pierwotną przyczyną jest Bóg, czyli **pierwszy poruszyciel**.

Działanie nieruchomego poruszcyciela jest zbliżone do sposobu, w jaki oddziałują rzeczy będące źródłem ludzkich pragnień.

Przykładowo: piękno i dobro, choć same pozostają nieruchome, poruszają wolę człowieka i mobilizują go do spełniania pięknych moralnie czynów. Podobnie

nieruchomy poruszyciel porusza,
przyciągając do siebie wszystko, co istnieje.
Jest on przedmiotem miłości i celem dążenia
całego wszechświata. Wszystko zmierza do
Boga i dlatego wykonuje ruch. Bóg nie tylko
jest nieruchomy, ale i wieczny, ponieważ
wieczny jest ruch, który on powoduje. Można
więc powiedzieć, że Bóg jest żywym bytem,
wiecznym i najlepszym, przysługuje mu też
wieczne i nieprzerwane trwanie; bo to
właśnie jest Bóg, który

((Arystoteles

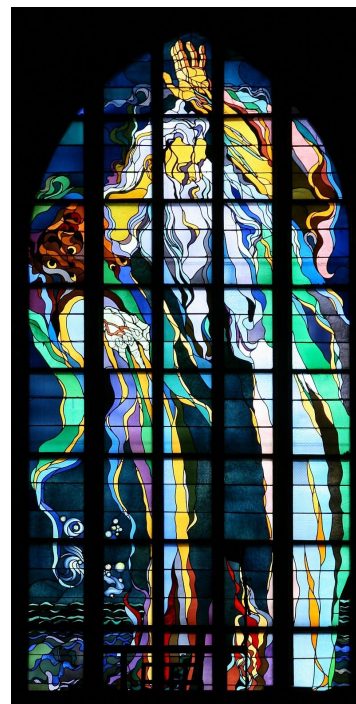
Metafizyka

[...] nie podlega ruchowi [...], ale
powoduje on pierwszy ruch,
wieczny i jeden.

Źródło: Arystoteles, *Metafizyka*, ks. IV, Warszawa 1983.

Polecenie 1

Opisz, jaka była Arystotelesowska koncepcja Boga?

Bóg Stwórca – witraż w kościele franciszkanów
w Krakowie.

Źródło: Stanisław Wyspiański, domena publiczna.

Słownik

metafizyka

(gr. *ta meta physika* – to, co jest po fizyce) dział filozofii zajmujący się bytem jako takim – jego podstawowymi własnościami, leżącymi u podstaw świata, który jest nam dostępny poprzez doświadczenie zmysłowe

entelechia

(gr. *entelechia* – działanie) w metafizyce forma jest rodzajem siły wewnątrz bytu, która kształtuje celowo materię; w człowieku to dusza ożywiająca ciało

forma

(łac. *forma* – kształt, model) aktywny czynnik kształtujący materię w daną rzecz

istota

(łac. *essentia* – istota rzeczy, treść) to, co powoduje, że byt jest tym, czym jest; natura właściwa jakiejś rzeczy

materia

(łac. *mater* – matka) czysta potencjalność, składnik substancji kształtowany przez formę

pierwsza przyczyna

przyczyna wszelkich zjawisk i zdarzeń, która nie ma już swojej przyczyny; wprawia wszechświat w ruch, sama tkwiąc w stanie nieporuszonej

potencja

(łac. *potentia* – możność, siła) to, co w bycie jest nieokreślone i podlega określeniu przez akt

substancja

(łac. *substantia* – istota) byt samodzielny; to, co istnieje samo przez się, a nie jest atrybutem innej rzeczy

Audiobook

Pierwsza przyczyna

Audiobook można wysłuchać pod adresem: <https://zpe.gov.pl/b/PP3sqUKmT>

Arystoteles

Metafizyka

Pierwsza przyczyna

Początek, czyli byt pierwszy nie jest poruszany ani sam przez się, ani przez przypadek, ale jest sprawcą pierwszego wiecznego i pojedynczego ruchu. Ponieważ to, co się porusza, przez coś innego musi być poruszane, a to, co jako pierwsze porusza, samo w sobie nie może przez co innego być poruszane, a wieczny ruch musi pochodzić od czegoś wiecznego, a pojedynczy od czegoś pojedynczego, oraz ponieważ widzimy, że oprócz pojedynczego obrotu wszechświata, który naszym zdaniem pochodzi od pierwszej i nieruchomej substancji, są jeszcze inne wieczne obroty, a mianowicie planet – jako że obracające się ruchem kołowym ciało niebieskie jest wieczne i nigdy nie jest w bezruchu, na co dowody przytoczyliśmy w Fizyce – zatem te wszystkie obroty muszą być, każdy z osobna, powodowane przez jedną, nieruchomą w sobie i wieczną substancję.

Pierwsza istota nie ma materii. Jest czystą aktualnością (entelechią). Tak więc pierwszy nieruchomy motor jest jeden zarówno pod względem treści pojęcia, jak liczby.

Arystoteles, *Metafizyka*, ks. VIII i ks. XII, tłum. K. Leśniak, Warszawa 1983.

Źródło: Englishsquare.pl sp. z o.o., licencja: CC BY-SA 3.0.

Polecenie 1

Jaki argument przywołuje Arystoteles na udowodnienie tego, że istnieje pierwsza przyczyna? Dlaczego owa pierwsza przyczyna, ów pierwszy poruszyciel, musi być nieporuszony, wieczny i niematerialny?

Audiobook można wysłuchać pod adresem: <https://zpe.gov.pl/b/PP3sqUKmT>

Arystoteles

Metafizyka

Najpierw zajmiemy się ruchem przestrzennym, jest to bowiem pierwszy wśród ruchów. Wszystko, co zmienia miejsce, albo się porusza samo, albo jest poruszane przez coś innego. W przypadku, gdy rzeczy poruszają się same, jest oczywiste, że czynnik ruchu jest „razem” z rzeczami poruszonymi; w nich samych bowiem znajduje się ich pierwszy czynnik ruchu, a między nimi nie ma niczego pośredniego. Natomiast ruch rzeczy poruszanych przez coś innego musi przyjąć jedną z czterech form; istnieją bowiem cztery rodzaje ruchu przestrzennego wywołanego przez coś innego, a mianowicie: ciągnięcie, pchanie, przenoszenie i obracanie się. Wszystkie formy ruchu przestrzennego sprowadzają się do powyższych. Popychanie jest to rodzaj pchnięcia naprzód przez czynnik ruchu, gdy ten posuwa się za przedmiotem popychanym i popycha go; natomiast odparcie będzie wtedy, gdy czynnik ruchu po wykonaniu pchnięcia nie posuwa się już za przedmiotem pchniętym; rzut będzie wtedy, gdy czynnik ruchu wywołuje ruch od siebie, bardziej gwałtowny niż ruch naturalny rzeczy wprawionej w ruch, która unosi się tak długo, jak długo działa udzielony jej ruch. A znowu rozciąganie i ściskanie to nic innego, jak odpieranie i pociąganie; bo rozciąganie jest pewnego rodzaju odpieraniem, które może być ruchem bądź pochodzącym od źródła ruchu, bądź od czegoś innego, podczas gdy ściskanie jest przyciąganiem, które może być ruchem bądź w kierunku do samego źródła ruchu, bądź do czegoś innego. [...] Natomiast obracanie się jest złożone z ciągnięcia i pchania; albowiem obracający się przedmiot musi być z jednej strony przyciągany, a z drugiej odpychany; jedna strona się przybliża, a druga oddala.

Źródło: Arystoteles, *Metafizyka*, ks. VII, tłum. K. Leśniak, Warszawa 1983.

Źródło: Englishsquare.pl Sp. z o.o., licencja: CC BY-SA 3.0.

Polecenie 2

Opisz, w jaki sposób Arystoteles tłumaczy istnienie ruchu?

Krytyka dowodu kosmologicznego

Audiobook można wysłuchać pod adresem: <https://zpe.gov.pl/b/PP3sqUKmT>

Leszek Kołakowski

Jeśli Boga nie ma

Arystotelesowskie założenie, iż cokolwiek się porusza, musi być poruszane, jest nie do utrzymania z punktu widzenia fizyki, lecz niezależnie od tego faktu, w samej logicznej konstrukcji [...] kosmologicznych dowodów znajdowali krytycy nieuleczalną wadę. [...] nie ma [bowiem] nic nielogicznego w pojęciu nieskończonego następstwa zdarzeń; żadne reguły logiczne nie zmuszają nas do uznania pierwszej przyczyny, czymkolwiek miałaby ona być.

Leszek Kołakowski, *Jeśli Boga nie ma*, Kraków 1988, s. 62.

Źródło: Englishsquare.pl sp. z o.o., licencja: CC BY-SA 3.0.

Polecenie 3

Wyjaśnij, dlaczego Leszek Kołakowski poddaje krytyce przekonanie Arystotelesa o istnieniu nieruchomego poruszyciela.

Sprawdź się

Pokaż ćwiczenia:

Ćwiczenie 1

Ćwiczenie 2

Wyobraź sobie budowę świątyni. Dopasuj odpowiednie elementy do odpowiadającej im przyczyny.

projekt, kamienie, piasek, umiejętność używania narzędzi, drewno, siedzenie w cieniu, podziwianie piękna, budowniczy, plan budowy, modlitwa, idealne miejsce pod budowę

przyczyna materialna	
przyczyna formalna	
przyczyna sprawcza	
przyczyna celowa	

Ćwiczenie 3

Dobierzcie się w pary. Zadaniem pierwszej osoby jest wymienienie różnych materii, zaś druga musi odpowiedzieć, co może ich formą. Następnie zamieńcie się rolami.

materia

forma

Ćwiczenie 4

Przyporządkuj pojęcia do ich odpowiedników w języku greckim.

dynamis, hyle
, eidōs,
energeia, morphe

materia	
forma	
forma	
potencja	
energia	

Ćwiczenie 6

Co oznacza pojęcie, które jest głównym hasłem krzyżówki?

A large, light gray rectangular area intended for the student's answer to the crossword question. It is positioned below the question text and above a horizontal line.

Ćwiczenie 7

Na czym polega krytyka dowodu kosmologicznego? Czy potrafisz sformułować inne argumenty przeciwko temu dowodowi? Przedstaw swoje refleksje w szkicowniku.

Możesz pisać lub rysować.

A large, empty rectangular area with a black border, intended for the student to write or draw their reflections on the cosmological argument. It occupies the lower half of the page.

Ćwiczenie 8

Zastanów się, jaki jest stosunek pierwszego poruszyciela do świata. Czy okazuje mu zainteresowanie lub troskę? Czym różni się od chrześcijańskiego Boga lub platońskiego demiurga?

A large, empty rectangular box with a light gray background, intended for the student's response to the exercise question. It is positioned below the text and above a horizontal line.

Dla nauczyciela

Autor: Katarzyna Maćkowska

Przedmiot: Filozofia

Temat: Słownik filozoficzny. Arystoteles – pierwsza przyczyna i nieporuszony poruszyciel

Grupa docelowa:

Szkoła ponadpodstawowa, liceum ogólnokształcące, technikum, zakres podstawowy

Podstawa programowa:

Zakres podstawowy

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

VIII. Filozofia Arystotelesa jako próba pogodzenia dotychczasowych opozycji filozoficznych. Uczeń:

- 1) objaśnia teorię możliwości i aktu jako próbę pogodzenia wariabilizmu i statyzmu;
- 2) przedstawia teorię materii i formy jako próbę pogodzenia materializmu (naturalizmu) i platonizmu (antynaturalizmu);

XI. Początki filozoficznej teologii. Uczeń:

- 1) przedstawia główne starożytne koncepcje absolutu (Boga): demiurg oraz idea dobra (Platon), nieporuszony poruszyciel (Arystoteles), rozumna natura świata (stoicyzm), prajednia (Plotyn);

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się;
- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji.

Cele operacyjne. Uczeń:

- pozna Arystotelesowską koncepcję pierwszej przyczyny i nieruchomego poruszyciela;
- zrozumie, na czym polega dowód kosmologiczny Arystotelesa i przeprowadzi krytykę tego dowodu;
- przeanalizuje Arystotelesowską koncepcję Boga w filozofii Arystotelesa.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm;
- konektywizm.

Metody i techniki nauczania:

- ćwiczeń przedmiotowych;
- z użyciem komputera;
- praca z multimedium;
- praca z tekstem;
- quiz.

Formy pracy:

- praca indywidualna;
- praca w parach;
- praca w grupach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami, słuchawkami i dostępem do internetu;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda.

Przebieg lekcji

Przed lekcją:

1. Uczniowie zapoznają się z treściami w sekcji „Przeczytaj”.

Faza wprowadzająca:

1. Prowadzący zajęcia loguje się na platformie. Na tablicy interaktywnej lub za pomocą rzutnika wyświetla temat lekcji, następnie omawia cel zajęć i informuje uczniów o ich planowanym przebiegu. Wspólnie z uczniami ustala kryteria sukcesu.

Faza realizacyjna:

1. **Praca z tekstem.** W zależności od stanu przygotowania uczniów do lekcji nauczyciel prosi o indywidualne, ciche zapoznanie się z tekstem w sekcji „Przeczytaj” lub od razu przechodzi do podziału uczniów na kilka grup, które na podstawie e-materiału układają pytania do quizu dla innych grup. Następnie nauczyciel wraz z uczniami określa zasady rywalizacji i punktowania dobrych odpowiedzi (np. gra na czas lub na liczbę poprawnych odpowiedzi). Przeprowadzenie gry w klasie. Nauczyciel lub

wybrany uczeń dba o prawidłowy przebieg quizu zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami. Nauczyciel nagradza zwycięską drużynę, np. ocenami z aktywności.

2. **Praca z multimediami.** Nauczyciel wyświetla na tablicy interaktywnej materiał z sekcji „Audiobook”. Odczytanie poleceń do multimediami:

- *Jaki argument przywołuje Arystoteles na udowodnienie tego, że istnieje pierwsza przyczyna? Dlaczego owa pierwsza przyczyna, ów pierwszy poruszyciel, musi być nieporuszony, wieczny i niematerialny?*

- *W jaki sposób Arystoteles tłumaczy istnienie ruchu?*

- *Wyjaśnij, dlaczego Leszek Kołakowski poddaje krytyce przekonanie Arystotelesa o istnieniu nieruchomego poruszyciela.*

Wspólna praca całego zespołu klasowego nad odpowiedziami.

3. **Ćwiczenia przedmiotowe.** Uczniowie dobierają się w pary i wykonują ćwiczenia nr 1-4. Następnie konsultują swoje rozwiązania z inną parą uczniów i ustalają jedną wersję odpowiedzi

4. Uczniowie dobierają się w pary i wykonują ćwiczenia nr 5-8. Następnie konsultują swoje rozwiązania z inną parą uczniów i ustalają jedną wersję odpowiedzi.

Faza podsumowująca:

1. Nauczyciel wyświetla na tablicy temat lekcji i cele zawarte w sekcji „Wprowadzenie”. Wspólnie z uczniami poddaje refleksji proces dydaktyczny: czego się uczniowie nauczyli, czy osiągnęli założone cele?

Praca domowa:

1. Uczniowie wykonują ćwiczenie nr 8 zawarte w sekcji „Sprawdź się”. Przygotowują uzasadnienia poprawnych odpowiedzi.

Materiały pomocnicze:

- Krokiewicz A. *Arystoteles, Pirron i Plotyn*, Warszawa 1974.
- Brentano F., *Arystoteles i jego światopogląd*, tłum. S. Kamińska, Kraków 2012.

Wskazówki metodyczne opisujące różne zastosowania multimediami:

- Nauczyciel może wykorzystać medium w sekcji „Audiobook” do pracy przed lekcją. Uczniowie zapoznają się z jego treścią i przygotowują do pracy na zajęciach w ten sposób, żeby móc samodzielnie rozwiązać zadania.